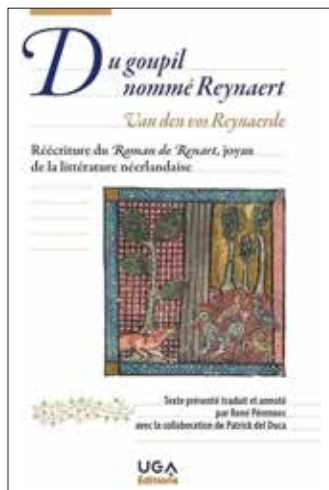

Du Goupil nommé Reynaert

PAUL WACKERS

Van den vos Reynaerde is in het verleden al vaker in het Frans vertaald, maar dat gebeurde steeds vanuit een esthetisch perspectief: de vertalers wilden de literaire kwaliteiten van het werk zo goed mogelijk laten uitkomen.¹ Dit boek van René Pérennec biedt voor het eerst een wetenschappelijke vertaling in het Frans die erop gericht is alle aspecten van het taalaanbod van het origineel zo precies mogelijk weer te geven. Het gaat dus om een belangrijke editie.

Het boek begint met een inleiding die de tekst in tijd en ruimte plaatst, bepaalde kenmerken ervan bediscussieert en verantwoording aflegt over de techniek van editeren en vertalen. Na een lijst van afkortingen volgen dan naast elkaar de editie

(links) en de vertaling (rechts), beide voorzien van veel voetnoten. Het boek eindigt met een lijst van passages uit dat deel van *Van den vos Reynaerde* dat nog vrij dicht bij branche I van de *Roman de Renart*, de inspiratiebron van Willem, ligt met de corresponderende passages in drie edities van verschillende versies van die branche; een index van namen en een van zaken ('Thèmes, motifs, lexique...'); en een bibliografie.

De inleiding opent met een vergelijking tussen *Reinhart Fuchs* en *Van den vos Reynaerde*.² Beide teksten hebben qua tijd en plaats van ontstaan niets met elkaar te maken, maar ze komen overeen omdat ze allebei de

‘serialiteit’ van de branches van de *Roman de Renart* vervangen door een compositie met een definitief einde. Door deze vergelijking ontstaat ook een beeld van de sociale en culturele context waarbinnen *Van den vos Reynaerde* is ontstaan. Vervolgens wordt *Van den vos Reynaerde* naverteld en geïnterpreteerd vanuit een sterk vergelijkend perspectief. Natuurlijk speelt *Li Plaid*, de eerste branche van de *Roman de Renart*, de hoofdrol in deze vergelijking, maar Pérennec gebruikt de hele vossentraditie, van de *Ecbasis captivi* tot Plantijns tweetalige (Nederlands-Frans) Reynaerteditie uit 1566.³ Hij besteedt veel aandacht aan de manier waarop het hof functioneert in de verschillende verhalen en aan de centrale rol van het spreken in het conflict tussen de vos en het hof in *Van den vos Reynaerde*, een thema dat ook in het Nederlandstalige onderzoek een grote rol heeft gespeeld. In dat verband wijst hij erop dat de vos met een zekere regelmaat de rol van de verteller overneemt. Roel Zemel heeft dat al eerder aangetoond,⁴ maar Pérennec wijst erop dat dit verschijnsel ook voorkomt in sommige Franse teksten en hij voegt dus een transnationaal perspectief toe aan de analyse.

Pérennec besteedt heel veel aandacht aan het geweld in de verschillende verhalen. Hij betoogt dat de *Roman de Renart* bestaat uit een reeks vergelijkbare verhalen die elkaar proberen te overtreffen. Dat doen ze onder andere door steeds meer geweld en wreedheid te beschrijven. Die tendens wordt nog versterkt in *Van den vos Reynaerde*. Dit laatste is al eerder betoogd door Nederlandstalige geleerden, vooral door André Bouwman,⁵ maar Pérennec gaat verder. Hij suggereert dat het geweld in *Van den vos Reynaerde* zo sterk werd aangezet dat een nog verdere escalatie onacceptabel zou zijn en dat dit het opmerkelijke slot van het verhaal verklaart (p. 30-35). Branches van de *Roman de Renart* eindigen altijd zo dat een nieuw verhaal makkelijk kan beginnen. Het geheel heeft een seriële structuur zonder definitief einde. Op het eind van *Van den vos Reynaerde* echter, verlaten de vos en zijn gezin het rijk van Nobel en gaan naar een ‘nieuwe wildernis’ (r. 3153). Dit einde is uniek in de West-Europese dierenepiek en Pérennec suggereert dat Willem op deze manier

het dilemma oplost dat hij door het gewelddadige en wrede karakter van zijn verhaal zelf had gecreëerd. Een nieuw, nog wreder en gewelddadiger verhaal was onmogelijk. Het vertrek van de vossenfamilie verklaart waarom dat nieuwe verhaal er nooit zal komen.

Pérennec besteedt ook veel aandacht aan het karakter van de streek waarheen de vossenfamilie vertrekt (p. 38-45). In het verhaal wordt die 'wildernesse' of 'woestine' genoemd. Dit zijn woorden die ook worden gebruikt om Kriekepit en Hulsterlo te karakteriseren.⁶ Dit verband is raadselachtig en Pérennec geeft er geen echt overtuigende verklaring voor, maar zijn opmerkingen zijn mijns inziens zeker de moeite waard. Het verbaasde mij wel dat hij in dit kader niet het proefschrift van Arendt gebruikt heeft, waarin dit verband een centraal element van de interpretatie is, terwijl hij duidelijk het oudere onderzoek naar *Van den vos Reynaerde* goed kent.⁷ Ik denk dat reflectie op Arendts ideeën Pérennec geholpen zou hebben zijn eigen opvattingen scherper te verwoorden.

Het laatste onderwerp in de inleiding is de verantwoording van editie en vertaling. Pérennec heeft veel eerder verschenen edities geraadpleegd, maar hij gebruikt er voornamelijk twee: de diplomatische editie van Brinkman en Schenkel van het hele Comburgse handschrift en de editie van *Van den vos Reynaerde* met Engelse vertaling van Bouwman, Besamusca en Summerfield.⁸ De Middelnederlandse tekst die Pérennec geeft, is vooral gebaseerd op de eerste. De tweede heeft zijn inhoudelijke benadering van de tekst en veel van zijn toelichtingen geïnspireerd. Pérennecs Middelnederlandse tekst bevat spellingsaanpassingen en moderne interpunctie, maar hij wil zo dicht mogelijk blijven bij de tekst die we in het Comburgse handschrift aantreffen en is dus heel conservatief. Hij grijpt minder vaak in dan Nederlandstalige editoren over het algemeen gedaan hebben. Dat blijkt vooral aan het begin en het eind van het verhaal. Hij geeft als eerste regel niet *Willem die Madoc maecte*, maar *Willem die vele bouke maecte* (p. 58). Die lezing is een verandering in Comburg, dus niet origineel, maar het is wat we nu in

het handschrift lezen. Pérennec doet dus echt wat hij zegt te willen. Aan het eind grijpt hij opnieuw niet in. We vinden bij hem dus niet het acrostichon BIWILLEME dat al bijna een eeuw in alle kritische Nederlandstalige edities van *Van den vos Reynaerde* voorkomt.⁹ Wat voor Nederlandstalige editoren een zekerheid is, karakteriseert Pérennec als een interessante hypothese (p. 45). Dat is heel verfrissend en ik denk dat toekomstige editoren er goed aan zouden doen na te denken over de afwijkingen van Pérennec ten opzichte van de traditionele ‘inheemse’ editiepraktijk. Ik vind met name zijn combinatie de moeite waard van een conservatieve tekstconstitutie met noten waarin variërende lezingen en tekstingrepen van anderen worden besproken.

Pérennecs omgang met het al dan niet originele acrostichon laat ook een andere kant van zijn werk zien: hij is slordig. Nergens legt hij uit wat het acrostichon, dat hij niet expliciet vermeldt, behelst. Zijn doelpubliek zal de twee passages uit zijn boek waarin het genoemd wordt (p. 45, 59 n.1), niet begrijpen en krijgt zelfs geen literatuurverwijzing. In de *Index rerum* staat in het lemma ‘Willem’ een terugverwijzing naar het lemma ‘acrostiche’ (p. 301), maar dat ontbreekt de facto.

De vertaling is in proza en volgt het Middelnederlands getrouw. De taal lijkt mij heel leesbaar Frans en de correspondentie tussen Middelnederlands en Frans is groot, al permiteert Pérennec zich wel kleine vrijheden. Zo vertaalt hij ‘die felle ghebuere’ (r. 544, p. 82) als ‘ce voisin perfide, ce meurtrier’. De eerste karakterisering zou genoeg geweest zijn. De tweede is een (passende) toevoeging. Pérennec vertaalt ‘Helpe’ (r. 575, p. 98) als ‘Bonté divine’. Dat ‘bonté’ is een goed equivalent, maar het ‘divine’ is volgens mij niet gebaseerd op iets in het Middelnederlands. Ik heb overigens in mijn steekproeven geen echte fouten gevonden. Ik vermeld deze gevallen om aan te geven dat Pérennec niet altijd honderd procent letterlijk en specifiek vertaalt.

De editie is gestructureerd door het gebruik van initialen en paragraaftekens, net als de tekst in het manuscript, maar de vertaling is opgedeeld in veel kleine ‘hoofdstukjes’ met een informatief opschrift (in navolging van de opmaak in de Plantijn-uitgave van 1566?). Die opschriften vormen gezamenlijk een soort samenvatting van het verhaal (cf. p. 317-320) en ze maken het gemakkelijker om een specifiek moment terug te vinden, maar ze versterken ook de neiging om het verhaal in kleine porties te lezen. Dat is met opzet gedaan: ‘à encourager une sorte d’*interval training philologique*’ (p. 47).

Pérennecs filologische invalshoek blijkt het sterkst in de noten. Die betreffen voornamelijk filologische en taalkundige kwesties en bevatten vaak vergelijkingen tussen het Frans, het Nederlands en het Duits. Regelmatig wordt een aspect van de vertaling nader toegelicht. Daarbij komen variërende lezingen, morfologie, syntaxis, semantiek en eerdere interpretaties aan de orde. Op dit punt zijn de noten uitgesproken rijk. Daarnaast worden met enige regelmaat historische kwesties toegelicht. Zie bijvoorbeeld noot 175 (p. 237) en noot 180 (p. 251). Er is echter geen aandacht voor literaire zaken. Grapjes bijvoorbeeld worden niet uitgelegd en de lezer krijgt geen hulp bij het doorzien van de manieren waarop de verteller de receptie van het verhaal manipuleert. Noot 156 op p. 225 is een goed voorbeeld van deze omissie. De noot legt uit wat er gebeurt nadat Reynaert de koning heeft verteld over de schat die hij gestolen zou hebben van zijn vader en de vos en de koning een deal willen sluiten. Dan neemt de koning een strootje (r. 2542) en geeft dat aan de vos als een teken dat zijn misdaden vergeven zijn. Daarna geeft Reynaert de koning op zijn beurt een strootje (r. 2561-2565) als teken van overdracht van de schat. Dit gedrag komt overeen met een historisch ritueel dat *festuatio* wordt genoemd. Pérennec legt dit duidelijk uit. Wat hij niet vertelt, is dat de verteller hier een spelletje speelt met zijn publiek. Als de koning de vos een strootje geeft, symboliseert dat dat Reynaerts misdaden geworden zijn als dat strootje: een niets. Maar dezelfde symboliek functioneert ook als de vos de koning een strootje geeft. De schat bestaat immers niet. Dat weet de koning niet en hij is dus blij,

maar een oplettend middeleeuws publiek zou ongetwijfeld geamuseerd zijn. Een modern publiek heeft hulp nodig om dit te doorzien, maar die geeft Pérennec niet. Zijn aandacht ligt vooral bij taalkundige zaken.

De behandeling van de *festucatio* laat opnieuw Pérennecs slordigheid zien. Hij schrijft er al over in zijn inleiding (p. 18-19), maar geeft dan geen enkele toelichting, wat impliceert dat zijn tekst daar voor de meesten van zijn lezers onbegrijpelijk zal zijn tot ze aan de betreffende passage in het verhaal komen. In de inleiding heeft Pérennec het over de *festucatio* in een vergelijking tussen de plot in branche I van de *Roman de Renart* en de corresponderende passage in *Van den vos Reynaerde*. Hij schrijft: ‘on retrouve l’arrestation du ‘héros’, sa condamnation, puis, amplifiés, la *festucatio* et le pardon royal ...’. De *festucatio* komt echter niet voor in branche I, het betreft een toevoeging van Willem en een amplificatie van de koninklijke vergeving in *Van den vos Reynaerde*. Volgens mij zullen zijn lezers dat niet uit Pérennecs formulering afleiden. Hij geeft ze niet de hulp die ze nodig hebben en zet ze door zijn taalgebruik op het verkeerde been. Dit komt vrij regelmatig voor, maar het betreft altijd details, nooit de grote lijn. Die is duidelijk genoeg.

Er is nog een ander niveau waarop Pérennecs boek lijdt aan slordigheid. Het bevat heel veel typefouten, met name wat betreft het Nederlands. Een paar voorbeelden: ‘hoenre’ wordt gegeven als ‘huonre’ (p. 38), ‘gheveinsde’ als ‘gheveinste’ (p. 21), ‘Ghij’ als ‘Ghji’ (p. 72, r. 206) en ‘wildijt’ als ‘wildjt’ (p. 280, r. 3439). In noot 292 op dezelfde bladzijde is ‘Plantijn’ gespeld als ‘Plantjin’. Andere verkeerd gespelde namen zijn ‘Kaymeulen’ voor ‘Keymeulen’ (p. 46) en ‘Teirlink’ voor ‘Teirlinck’ (p. 79). Het boek *De feiten ...* van Rudi Malfliet, wordt in de noten aangehaald als ‘Malfliet, *Die feiten*’ (p. 81), en in de bibliografie als ‘Malvliet, *De feiten*’ (p. 314). Ik schrijf dit met enige schroom want René Pérennec is gestorven voor hij de drukproeven kon controleren. Het boek is afgemaakt door een collega en het is wel begrijpelijk dat die het ‘manuscript’ niet letter voor letter heeft gecontroleerd, maar dat haalt de typefouten niet weg en ze beïnvloeden het gebruik van het boek echt negatief.

Ik kom tot een besluit: Pérennecs boek vertoont tekortkomingen wat presentatie en de correctie van details betreft, maar het is een belangrijke studie. Zijn brede, comparatieve en transnationale benadering biedt Nederlandstalige onderzoekers nieuwe gegevens, nieuwe perspectieven en aanleidingen om opnieuw na te denken over de dominante opvattingen over het editeren en interpreteren van *Van den vos Reynaerde*. Voor linguïsten (vooral zij die aan vergelijkende taalwetenschap doen), filologen en vertalers is zijn boek een schatkamer met een veel groter belang dan alleen het begrijpen van *Van den vos Reynaerde*. Franssprekenden zonder kennis van het Nederlands krijgen een goede en bruikbare vertaling van een Middelnederlands kroonjuweel met een interessante en bruikbare inleiding. Op adequate hulp wat de literaire aspecten betreft moeten zij nog even wachten.

Du Goupil nommé Reynaert. Van den vos Reynaerde. Réécriture du Roman de Renart, joyau de la littérature néerlandaise. Texte présenté, traduit et annoté par René Pérennec, avec la collaboration de Patrick del Duca, Grenoble, UGA Éditions, 2023, 320 p.

NOTEN

1 De oudere Franse vertalingen worden besproken op p. 46-48 van Pérennecs boek. De vertaling van Van Keymeulen is te raadplegen via de site van het Reynaertgenootschap: <https://www.reynaertgenootschap.be/teksten/franse-vertaling-van-den-vos-reynaerde-door-paul-van-keymeulen/>. Alle internetpagina's die worden genoemd, zijn bezocht op 29-4-2025.

2 Del Duca en Pérennec hebben de *Reinhart Fuchs* ook met een Franse vertaling uitgegeven, en wel in dezelfde reeks. Zie: <https://books.openedition.org/ugaeditions/35404>.

3 Pérennecs brede perspectief levert zeker resultaat op, maar de redenen voor zijn selectie van vergelijkingsmateriaal zijn soms wat merkwaardig. Zo gebruikt hij de

Ecbasis captivi omdat daarin ook een luipaard voorkomt en de koning ook geadviseerd wordt, maar in de *Ecbasis* is de adviseur van de koning een panter ... De Plantijn-editie wordt gebruikt omdat daarin ook een Franse vertaling van een Reynaertverhaal voorkomt, maar het gaat dan wel om een bewerking van een bewerking van een bewerking van *Van den vos Reynaerde*, dus van directe relevantie is geen sprake.

4 Roel Zemel, 'De dichter en de vos: Willem en Reynaert', *TNTL*, 131 (2015), p. 41-63. Cf. https://www.dbnl.org/tekst/_tij003201501_01/_tij003201501_01_0002.php.

5 André Bouwman, *Reinaert en Renart. Het dierenepos Van den vos Reynaerde vergeleken met de Oudfranse Roman de Renart*, 2 dln., Amsterdam, Prometheus, 1991, par. 3.3.5 (p. 409-417). Cf. https://www.dbnl.org/tekst/bouw008rein02_01/.

6 Zie nog steeds Rik Van Daele, *Ruimte en naamgeving in Van den vos Reynaerde*, Gent, KANTL, 1994, p. 477-504. Cf. https://www.dbnl.org/tekst/dael009ruim01_01/.

7 Gerard-H. Arendt, *Die satirische Struktur des mittelniederländischen Tierepos 'Van den vos Reynaerde'*, Inaugural-Dissertation ... der Universität Köln, Keulen, 1965. Zie vooral p. 131-143.

8 *Het Comburgse handschrift. Hs. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. Poet. et phil. 2° 22*, ed. Herman Brinkman en Janny Schenkel, 2 dln., Hilversum, Verloren, 1997. Zie deel 2, p. 859-940. Cf. <https://www.textualscholarship.nl/?p=7009>. *Of Reynaert the Fox: Text and facing translation of the Middle Dutch beast epic 'Van den vos Reynaerde'*, ed. André Bouwman and Bart Besamusca, trans. Thea Summerfield, Amsterdam, AUP, 2009. Cf. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/35321>.

9 Voor meer toelichting op deze twee plaatsen zie Paul Wackers, 'Wat staat er eigenlijk? Over het editeren van Van den vos Reynaerde', in: *Tiecelijn 29. Jaarboek 9 van het Reynaertgenootschap*, (2016), p. 98-118. Zie met name p. 98-102. Cf. https://www.dbnl.org/tekst/_tie002201601_01/_tie002201601_01_0006.php.